

УДК 81(477)(092)Німчук:378.147.016:811.161.2'01
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-33>

Ірина ГУЦУЛЯК,
orcid.org/0000-0002-6241-0713
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) ir.gutsuliak@chnu.edu.ua

ПРАЦІ ВАСИЛЯ НІМЧУКА ЯК ОСНОВА КОРЕКЦІЇ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ПРО МОВУ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Українська книжна література зароджується за часів Русі. На превеликий жаль, збереглося небагато рукописних книжок того часу. Однією зі збережених пам'яток є «Слово о полку Ігоревім». Від самого початку через відсутність оригінального тексту точаться дискусії щодо його автентичності, досі залишається чимало темних місць у пам'ятці. Сьогодні маємо чітко аргументувати, що «Слово о полку Ігоревім» було й залишається беззаперечним джерелом вивчення історії Русі (а отже, України) й історії української літературної мови.

Метою статті є показати доцільність використання праць В. Німчука про «Слово о полку Ігоревім» у студентській аудиторії, з'ясувати, які основні положення можна виокремити в його статтях і на яких слід наголошувати, зокрема в курсі Історії української літературної мови. В. Німчук зацікавився цією пам'яткою ще 1967 року, коли в журналі «Мовознавство» вийшла перша частина статті «Слово о полку Ігоревім» і народна мова» (продовження статті 1968 та 1971 років). 1977 р. виходить «Слово о полку Ігоревѣ», давньоруський текст якого підготував і подав примітки до нього В. Німчук (перевидання 1982 та 1985 років). Востаннє про «Слово о полку Ігоревім» В. Німчук писав 2009 року в рецензії «Нове про видатну вітчизняну писемну пам'ятку XII ст.» на книгу О. Прицака «Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім»» (Київ, 2008).

У статті проаналізовано відповіді на запитання анкети: «У навчальній програмі з української літератури для 9 класу написано: «Слово о полку Ігоревім» – давньоруська пам'ятка». Як ви розумієте прикметник «давньоруський»? Обґрунтуйте» та «Якою мовою написано пам'ятку? Чому ви так вважаєте? Дайте визначення цієї мови» – студентів 1 (після вивчення Історії української літератури (давньої), 3 (після вивчення Історичної граматики української мови) та 4 (після вивчення Історії української літературної мови) курсів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Праці В. Німчука дозволяють студентам чітко й аргументовано сформулювати уявлення про таке: по-перше, яке значення має словосполучення Руська земля, а звідси і князь руський, руська мова в пам'ятках, зокрема у «Слові о полку Ігоревім»; по-друге, що давньоруська мова не була «колицкою» для трьох східнослов'янських мов; по-третє, як формувалася давньоруськоукраїнська мова, а отже й українська літературна мова; по-четверте, йдеться про саму назву літературно-писемної мови періоду Русі.

Ключові слова: Василь Німчук, «Слово о полку Ігоревім», давньоруськоукраїнська мова, історія української літературної мови.

Iryna HUTSULIAK,
orcid.org/0000-0002-6241-0713
Candidate of Philology,
Associate Professor at the History and Culture of Ukrainian Language Department
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) ir.gutsuliak@chnu.edu.ua

THE WORKS OF VASYL NIMCHUK AS A BASIS FOR KNOWLEDGE CORRECTION OF PHILOLOGY STUDENTS ABOUT THE LANGUAGE OF “THE TALE OF IHOR’S CAMPAIGN”

Ukrainian book literature originates in the times of Kyivan Rus'. Unfortunately, few handwritten books of that time have survived. One of the preserved ones is the “The Tale of Ihor’s Campaign”. From the very beginning, due to the missing original text, there have been discussions about its authenticity, and the work still has many obscure places. Today, we have to clearly argue that “The Tale of Ihor’s Campaign” has always been and still remains an indisputable source for studying the history of Rus' (and therefore, Ukraine) and the history of the Ukrainian literary language.

The objective of the article is to show the expediency of using V. Nimchuk’s works on “The Tale of Ihor’s Campaign” with the student audience, as well as to establish which main points in his articles can be singled out and should be emphasized, in particular, in the course of the History of the Ukrainian Literary Language. V. Nimchuk became interested

in the tale back in 1967, when the first part of the article "The Tale of Ihor's Campaign" and the Folk Language" was published in the "Мовознавство" journal (the article was continued in 1968 and 1971). In 1977, "Слово о плъку Игоревѣ" was published, where V. Nimchuk prepared its Old Rus' text for printing and provided notes (reprinted in 1982 and 1985). The last time V. Nimchuk wrote about the "The Tale of Ihor's Campaign" was in 2009 in his review "New Insight Into the Outstanding National Written Work of the XII Century" of O. Pritsak's book "When and Who Wrote "The Tale of Ihor's Campaign" (Kyiv, 2008).

The article analyzes the answers to the questionnaire for the 1st, 3rd and 4th-year students majoring in "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)" at the Department of Philology of Chernivtsi National Yury Fedkovych University (1st year - after studying the History of Old Ukrainian Literature, 3rd - after studying Historical Grammar of the Ukrainian Language, and 4th - after studying the History of the Ukrainian Literary Language). The questions were as follows: "Ukrainian Literature curriculum for the 9th grade states that "The Tale of Ihor's Campaign" is an Old Rus' work. How do you understand the adjective "Old Rus'"? Justify your answer" and "What language is the tale written in? Why do you think so? Define this language." V. Nimchuk's works allow students to form a clear and well-argued idea of the following: 1) the meaning of the phrase the Land of Rus' - and therefore the Knyaz' of Rus' (its prince) and the Rus' language in written works, in "The Tale of Ihor's Campaign" in particular; 2) that the Old Rus' language was not a "cradle" for the three East Slavic languages; 3) how the Old Rus'-Ukrainian language was formed; 4) the very name of the literary and written language of the Rus' period.

Key words: Vasyl Nimchuk, "The Tale of Ihor's Campaign", Old Rus'-Ukrainian language, history of the Ukrainian literary language.

Постановка проблеми. Українська книжна література зароджується за часів Руси. На превеликий жаль, збереглося небагато рукописних книжок того часу. Однією зі збережених пам'яток є «Слово о полку Ігоревім». Від самого початку через відсутність оригінального тексту точаться дискусії щодо його автентичності, досі залишається чимало темних місць у пам'ятці. Сьогодні визріла ще одна проблема, пов'язана і зі «Словом о полку Ігоревім», і з іншими пам'ятками періоду Руси. Це – визначення (точніше, відстоювання) національномовної, національнокультурної, національноісторичної належності. В. Гула називає це «безпековим питанням», пишучи про сучасний переклад англійською мовою лексем «руська» і «російська» в перекладах церков і не лише», за яким криється ряд суттєвих аспектів як історичних, так і політичних і світоглядних. <...> Бо в словах «Русь» і «русини» є державне і бездержавне наше минуле, тисячолітня частково втрачена пам'ять та історія» (Гула, 2019). Тому маємо чітко аргументувати, що «Слово о полку Ігоревім» було й залишається беззаперечним джерелом вивчення історії Руси (а отже, України) й історії української літературної мови.

Аналіз досліджень. Сьогодні актуальні проблеми вивчення «Слова о полку Ігоревім» стосуються: автентичності (Войтович, 2009; Ткач, 2008; Яценко, 2003); авторства (Білоус, 2009; Німчук 2009); розшифрування «темних місць» (Калинець, 1999; Салевич, 2016; Складенко, 2003; Складенко, 2008, 2009, 2018); переплетіння місцевого язичницького світогляду з християнським (Салевич, 2018); зв'язку «Слова о полку Ігоревім» і фольклору (Білоус, 2009; Мосенкіс, 2013); жанру й своєрідності поезії твору (Городніча, 2016; Коржовська, 2008; Олександрів, 1960; Понома-

ренко, 2019); мови (Настенко-Капалет, 2017; Твоя підпільна гуманітарка, 2022).

Від самого початку ознайомлення зі «Словом о полку Ігоревім» не виникало сумнівів, що написав її українець. М. Максимович у виданні «Пѣснь о полку Игоревѣ, переведенная на украинское нарѣчіе Михайломъ Максимовичемъ» (1857) писав, що «всі подробиці Пісні свідчать, що вона написана під живим враженням поточних подій того часу, співцем, який добре знав тодішню Русь. А написана вона тією самою Слов'яно-Руською мовою, якою писали Нестор та його Київські й Волинські продовжувачі літописань, тобто мовою Церковно-Слов'янською, у живому поєднанні з народною Південноруською. Звідси подвійність мови, і в коренях слів, і в граматичних закінченнях, яка не відповідає одній граматиці мови Церковнослов'янської» (Максимович, 1857: VII). Відтоді прийнято було визначати «Слово о полку Ігоревім» як пам'ятку «яскраво українську, зрозумілу тільки на ґрунті українського характеру і української поезії».

У першій третині XIX століття розгорнулися дискусії щодо того, якому народу належить історія та культурні здобутки Київської Руси (Грушевський, 1993).

За радянського часу «Слово о полку Ігоревім» вважали вже пам'яткою «трьох братніх народів». По суті текст «Слова» ставав нічийним, а мова його – типовою літературною («древнерусским языком»), тож не дивно, що у виданнях згладжують й ті українські мовні риси, які в ньому збереглися на шляху від авторського тексту до давнього російського списку мусін-пушкінського збірника. Згладжуванню українських рис у «Слові о полку Ігоревім» сприяли правила читання цієї пам'ятки, зокрема, що букву Ъ (ять) треба вимовляти як «є»

Відповідно ж до правил української вимови літеру **ѣ** транслітерують «переважно як і: **вѣршь** /вірш/, **гнѣвъ** /гнів/, **человѣкъ** /человік/, **стрѣлы** /стріли/, **вѣтрило** /вітрило/, **вѣвцѣ** /вівці/ тощо. Виняток. У текстах XI–XIII ст. літера **ѣ** може стояти замість сучасних *е*, а чи *я*: **прѣжде** /прежде/, **благодѣть** /благодать/, **времѣ** /врем'я/, **ѣко** /яко/ тощо. Отже, транслітеруємо ці слова згідно із сучасною вимовою» (Куземська, 2012: 28).

Українські дослідники у XX ст. не зраджували науковій правді про належність «Слова о полку Ігоревім» до української спадщини. В. Чапленко, проаналізувавши, графічні, орфографічні, морфологічні, лексичні та синтаксичні особливості «Слова о полку Ігоревім, висновує: «Узагальнюючи все сказане про мову «Слова», можна сказати, що в цій мові відбилося все життя Київської Русі, його економічні, політичні та культурні зв'язки з іншими країнами. В цій мові відбилася також висока книжна культура того часу, зокрема добре знання літератури, написаної церковнослов'янською мовою. Високу освіченість автора «Слова» визнають усі дослідники цієї пам'ятки. <...> Але особлива яскрава риса «Слова» – велика наявність елементів місцевої мови (тобто мови Київської та Чернігівської областей, як доводить В. Чапленко у своїй праці. – І. Г.) у всіх її складниках» (Чапленко, 1950). Ще один аргумент українськості «Слова», на думку В. Чапленка: «можна, перекладаючи «Слово» українською мовою, цілі вислови й звороти залишати без змін» (Чапленко, 1950).

І. Огієнко в дослідженні «Слово про Ігорів похід» зауважує, що «в «Слові» безумовно було більше українізмів, але видавці 1800 р. попилювали затирати їх... Для свого часу мова «Слова» була в великій мірі жива українська...» (Огієнко, 2005: 134–135).

Для С. Гординського одним з аргументів автентичності «Слова» і його українськості можуть бути лексеми *русич*, *русин*, аналіз яких він здійснив в окремому розділі «Про «русичів» і «русовичів» праці «Слово...» і українська народна поезія»: «Порівняно молодий, посталий у 17–18 ст. під українським впливом новотвір «россіянин» означав радше приналежність до держави-імперії, як до народу. Термін «русичи» в «Слові», перекладений редакторами першого видання поеми як «Россіяне»: «Русы», назви мало переконливі навіть для прихильників погляду, що «Слово» – твір передусім літератури російської. Уже Жуковський, перекладаючи в 1819 р. «Слово», вжив назви «люди русские» або просто «русские». Інші рос. перекладачі залишали назву «русичи» здебільшого незмі-

неною, між ними Майков, Новіков, Стеллецький, Тімофєєв і Шторм. Проте Шамбінаго і Ржиги у своєму найновішому перекладі (Москва, 1961) дали скрізь термін «русские», його тримається і Якобсон. Назва «русичі» не вкладається в норми російської мови, і звідси така плутанина в перекладах. Це саме стосується і назви «русин», яку перекладають притаманною російській мові прикметниковою формою «русский». Це не раз доводить до перекирчування текстів, часто просто вимушеного самою структурою російської мови, якій бракує відповідників для передачі даних українських назв. Думаю, що правильно буде, коли наша критика завжди звертатиме увагу на те, що в перекладах назви «русичі» і «русин» слід залишати незміненими» (Гординський, 1963: 61).

Сьогодні «Слово о полку Ігоревім» російські науковці повністю привласнили, а сучасна російська пропаганда поширює наратив про «яскраву ненависть» українців до «Слова о полку Ігоревім». Наскільки вони помиляються, доводять сучасні науковці.

О. Українець і Є. Лір (творці освітнього порталу, присвяченого гуманітарним наукам, «Твоя підпільна гуманітарка») вважають, що «найнадійнішим критерієм перевірити автентичність твору – це «з'ясувати, наскільки мова самого тексту відповідає реаліям часу. Мова, якою написано «Слово» – це цілком коректна мова XII ст. з численними артефактами (зокрема помилками), які характерні для переписувачів XV ст. і так само характерними локальними особливостями. «Слово о полку Ігоревім» написано давньоукраїнською мовою XII ст. зі збереженням регіональних ознак та вкрапленнями помилок пізнішого переписувача» («Слово о полку Ігоревім»: 2022).

В. Складенко переконаний, що тлумачення «темних місць» (зокрема, формул «дути тік» або «дути точок», які простежують лише в усній епічній традиції українців і які відсутні в росіян та білорусів) можуть ще раз підтвердити і до того добре обгрунтовану тезу, що «Слово» є пам'яткою українською (Складенко, 2018: 9).

Праці В. Німчука, у яких він аналізує мовну ситуацію у Русі (Німчук, 1982, 2001а, 2001б) та мову пам'яток різних жанрів періоду IX–XIII ст., розбивають вщент усі безглузді твердження сучасних російських науковців. «Словом о полку Ігоревім» В. Німчук зацікавився ще 1967 року, коли в журналі «Мовознавство» вийшла перша частина статті «Слово о полку Ігоревім» і народна мова» (продовження статті 1968 та 1971 років). 1977 р. виходить «Слово о плъку Игоревѣ», давньоруський текст якого підготував і подав примітки до

нього В. Німчук (перевидання 1982 та 1985 років). Востаннє про «Слово о полку Ігоревім» В. Німчук писав 2009 року в рецензії «Нове про видатну вітчизняну писемну пам'ятку XII ст.» на книгу О. Прицака «Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім» (Київ, 2008).

Мета статті. Метою статті є показати доцільність використання праць В. Німчука про «Слово о полку Ігоревім» у студентській аудиторії, з'ясувати, які основні положення можна виокремити в його статтях і на яких слід наголошувати, зокрема в курсі Історії української літературної мови.

Виклад основного матеріалу. Студентам 1 (після вивчення Історії української літератури (давньої), 3 (після вивчення Історичної граматики української мови) та 4 (після вивчення Історії української літературної мови) курсів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література» філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича було запропоновано заповнити таку анкету:

АНКЕТА

I. Укажіть, будь ласка, своє ім'я і прізвище та вік.

II. Дайте, будь ласка, відповіді на такі запитання.

1. Ви читали «Слово о полку Ігоревім»

А повністю

Б лише фрагменти з твору

В не читав(ла)

2. Ви читали

А оригінальний текст

Б адаптований текст за сучасним українським правописом із збереженням фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей авторської мови

В один із перекладів українських авторів

3. У навчальній програмі з української літератури для 9 класу написано: «Слово о полку Ігоревім» – давньоруська пам'ятка». Як ви розумієте прикметник «давньоруський»? Обґрунтуйте.

4. Визначте жанр «Слова о полку Ігоревім».

5. Якою мовою написано пам'ятку? Чому ви так вважаєте? Дайте визначення цієї мови.

6. Які художні засоби використовує автор? Наведіть приклади.

7. Що ви знаєте про автора твору?

8. Якою людиною ви його бачите?

9. Коли відбувалися події, про які розповідається у «Слові о полку Ігоревім»?

10. Як автор оцінив історичні події?

11. Як ставиться автор до князя Ігоря?

12. Як ви гадаєте, чому, порушуючи тему єднання Русі, автор звертається до невдалого походу князя Ігоря?

13. Автор знав про послаблення Київської Русі і її феодальну роздробленість, але у творі він не згадує про окремі князівства. Як ви думаєте, чому?

14. Яких язичницьких богів згадано у «Слові о полку Ігоревім»?

15. Князь Ігор – християнин чи язичник? Аргументуйте свою відповідь.

16. Чому слово Святослава золоте?

17. Що вам видається особливо актуальним у «Слові о полку Ігоревім» для нашого часу?

18. Яка думка (образ, епізод) у «Слові о полку Ігоревім» вас вразив найбільше?

Дякую за Ваші відповіді!

Розгляньмо відповіді студентів на третє запитання поданої анкети: «У навчальній програмі з української літератури для 9 класу написано: «Слово о полку Ігоревім» – давньоруська пам'ятка». Як ви розумієте прикметник «давньоруський»? Обґрунтуйте».

1 курс. Пов'язаний з періодом Київської Русі; з періодом Давньої Русі; належить цьому народові; дуже давня пам'ятка цього народу; прикметник походить від Русі і з сучасною Росією нічого спільного не має.

3 курс. Стосується Давньої Русі; стосується явищ, які були на території Київської Русі, що існувала на території сучасної України та частково сусідніх країн; у контексті «Слова о полку Ігоревім» означає, що твір був написаний у давні часи на території Київської Русі, стосовно нашого часу це «давно»; це означає, що твір написаний давньоруською мовою і має важливе значення для вивчення і розуміння культурного, історичного та літературного спадку Київської Русі; варто зазначити, що «руський» використовували в розумінні «український».

4 курс. Стосується періоду Київської Русі; означає не «давній російський» (як хтось може подумати), а український; є синонімом до слів «староруський», «давньоукраїнський».

Як бачимо, студенти чітко проводять паралель «давньоруський» – «Київська Русь». Але саме студенти 3 та 4 курсів пов'язують «давньоруський», «руський» з «українським».

На запитання «Якою мовою написано пам'ятку? Чому ви так вважаєте? Дайте визначення цієї мови» отримали такі відповіді:

1 курс. Давньоруською (мовою, що існувала за часів Київської Русі; тогочасною літературною мовою русинів, подібною до мови літописів, але з помітно більшим впливом народної). Старослов'янською.

3 курс. Давньоруською (мовою, що розвивалася протягом X–XIII ст. і була основною мовою

писемності та літератури на території Київської Русі, яка охоплювала сучасну Україну, частину Білорусі та певну частину Росії; мовою, яка є стародавньою формою української мови, що мала свої відмінності і відповідала мовному становищу на території Київської Русі того часу; під час опрацювання оригінального тексту «Слова о полку Ігоревім» можна помітити розмовну мову українців; мовою, яку використовували русини тоді; мовою, яка була прародичем української мови). Давньоруська мова – це літературно-писемна мова східних слов'ян, що населяли Київську Русь; мова народності, яка населяла Київську Русь; з давньоруської мови розвинулися сучасні східнослов'янські мови). Старослов'янською. Церковнослов'янською.

4 курс. Давньоруською (тогочасною мовою русинів; наддіалектною писемною мовою русинів, має впливи народної; книжною мовою Київської Русі зі значною кількістю народнорозмовних елементів; мовою, що становила сукупність діалектів, які використовувало населення Київської Русі, до давньоруської відносять також писемну мову тих часів; однією з мов нашого українського суспільства, відома за часів Київської Русі, побутувала в письмовому варіанті).

Звернімо увагу, що студенти 4 курсу уникають у тлумаченні давньоруської мови таких складників, як східні слов'яни, народність Київської Русі; уявлення про давньоруську мову як спільного джерела.

Вважаємо це стало можливим завдяки тому, що серед запропонованих до опрацювання праць до перших двох практичних занять «Вступ» та «Літературно-писемні мови періоду Київської Русі» у курсі Історії української літературної мови були й статті В. Німчука (Німчук, 1982; Німчук, 1998; Німчук, 2001). Які основні положення, на нашу думку, можна виокремити в працях В. Німчука і на яких слід наголошувати в студентській аудиторії?

По-перше, яке значення має словосполучення Руська земля, а звідси і князь руський, руська мова у пам'ятках, зокрема у «Слові о полку Ігоревім»: «Можна припускати, що в XI – першій третині XII ст. назва Руська земля вживалася майже виключно стосовно південних територій Київської держави, нинішньої України» (Німчук, 1998: 8).

По-друге, давньоруська мова не була «колискою» для трьох східнослов'янських мов. Кожна з мов має свій шлях становлення і формування. В. Німчук підкреслює, що «в XI–XII–XIII ст. постають і поширюються півднем Київської Русі фонетичні, граматичні, лексичні та ін. новотвори, що притаманні тільки українській мові, як і в інших місцях – інновації, котрі характеризують відпо-

відно білоруську та російську мови. Структурно одноманітної живої мови східних слов'ян у добу Київської Русі та поготів у наступну епоху окремих феодальних князівств (земель) не було, тому говорити про розвиток сучасних східнослов'янських мов з єдиної, монолітної давньоруської (давньосхіднослов'янської) мови немає підстав. Давньоруська (давньосхіднослов'янська) мова не розпалася, бо вона монолітною ніколи не була, розсипалася велика держава» (Німчук, 1998: 6). І відповідно, ми не можемо говорити про давньоруську мову як спільну літературно-писемну.

По-третє, як формувалася давньоруськоукраїнська мова. В. Німчук твердо переконаний, що «в Київській Русі таки функціонувала відмінна від старослов'янської (церковнослов'янської) генетично своя окремішня писемно-літературна мова, що базувалася на практиці столярного Києва та Київської землі, зі своїм правописним узусом і власною орфоєпією. Вона була державною в Київській Русі. ... Нею велось літописання й творилася світська художня література. У цьому читач пересвідчиться, згадавши хоча б так званий плач Ярославни у «Слові о полку Ігоревім». ... Староукраїнська мова наступних віків була прямим та органічним розвитком тієї писемно-літературної мови, що була виплекана в добу Київської Русі на півдні держави, коли вона (літературна мова) переживала перший етап своєї історії» (Німчук, 1998: 12).

По-четверте, йдеться про саму назву літературно-писемної мови періоду Русі. Сьогодні в працях з історії української літературної мови можемо натрапити на різноманітні назви того типу літературно-писемної мови на народній основі, що функціонувала в IX–XIII ст. І. Огієнко послуговується терміном «староукраїнська літературна мова» (Огієнко, 2001; 2005), В. Русанівський – «давньокиївська літературна мова» (Русанівський, 2001: 10); І. Фаріон – «руська (давньоукраїнська) мова» (Фаріон, 2011: 49). У статті «Термін «руська мова» в діяхронії» мовознавиця зазначає, що «для аналізованої доби й аналізованої мови найвідповідніше вживати термін руський як усталений фонетико-правописний варіант, а не русский (як це роблять здебільшого російські вчені, хоч такого поняття і терміна не існувало взагалі, як і етносу) або ж так, як називано русинів у латиномовних джерелах, починаючи з другої половини XI століття, – рутенський. (Фаріон, 2017).

М. Мозер у праці «Історія української мови» зауважує: «Поряд з церковнослов'янською писемністю в світській сфері склалася писемність на основі місцевих слов'янських діалектів, що дала початок новій добі в історії української мови, яку

ми називаємо «давньоукраїнською» (стосовно українських земель) або «давньоруською» стосовно усіх земель Русі. Обидва глтоніми «давньоукраїнська» та «давньоруська» – сучасні терміни» (Мозер, 2018).

У статті «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» В. Німчук серед основних етапів розвитку української мови вирізняє етап третій – давньоруськоукраїнська мова (XI–XIII ст.) і обґрунтовує використання цього терміна: «Оскільки давній східнослов'янський континуум був діалектно досить виразно здиференційований, про давньоруську мову IX (X)–XII (XIII) ст. можна говорити тільки як про певну абстракцію – суму специфічних (характерних) лінгвальних рис, якими східнослов'янські діалекти виділялися в колі інших слов'янських і котрі з позамовними чинниками могли моделювати давньоруську етнічну свідомість, усвідомлення певної культурної і політичної спільності насамперед вищих сфер суспільства, бо саме вони, зокрема освічені люди, були і є найвиразнішими носіями етнічної ідентичності.

З метою уникнення термінологічної плутанини й підміни прикметника старої етнічної

назви русьський ад'єктивом російський «російський» відповідний давній етнос та його мову доцільно було б позначати прикметником давньосхіднослов'янський (народ, народність, мова), а сукупність протоукраїнських говорів – давньоруськоукраїнською мовою» (Німчук, 1998: 5).

Висновки. Сьогодні в умовах російсько-української війни, однією з цілей якої є або привласнити, або (де це неможливо) просто знищити нашу історію, культуру, мову, маємо стверджувати, що «Слово о полку Ігоревім» було й залишається беззаперечним джерелом вивчення історії Русі (а отже, України) й історії української літературної мови.

Праці В. Німчука дозволяють студентам чітко й аргументовано сформулювати уявлення про таке: по-перше, яке значення має словосполучення Руська земля, а звідси і князь руський, руська мова в різних пам'ятках, зокрема у «Слові о полку Ігоревім»; по-друге, що давньоруська мова не була «колискою» для трьох східнослов'янських мов; по-третє, як формувалася давньоруськоукраїнська мова, а отже й українська літературна мова; по-четверте, йдеться про саму назву літературно-писемної мови періоду Русі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. І знову про те, хто і коли сотворив «Слово о полку Ігоревім». *ЛітАкцент* : альманах. Вип. 2. Київ : Темпора, 2009. С. 233–237.
2. Білоус П. Риси чарівної казки у «Слові про Ігорів похід». *Вісник Луганського університету*. 2009. № 3. С. 6–11.
3. Войтович Л. Кілька зауваг до нової дискусії навколо «Слова о полку Ігоревім». *Фортеця* : збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка. Львів : Камула, 2009. Кн. 1. С. 40–56.
4. Гордінський С. «Слово о полку Ігоревім» і українська народна поезія : вибрані проблеми. Вінніпег, 1963. 96 с.
5. Городніча Н. В. Риси орнаментального стилю в «Слові про Ігорів похід». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. IX. С. 234–244.
6. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / уряд. В. В. Яременко ; приміт. С. К. Росовецького. Київ : Либідь, 1993. Т. 2. 264 с.
7. Гула В. Це питання безпеки. «Руська» і «російська» в перекладах церков і не лише. *День*. 2019. № 28–29. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi-tse-rytannya-bezpeky> (дата звернення: 14.07.2023).
8. Калинець І. Студії над «Словом о полку Ігоревім». Львів : Місіонер, 1999. 168 с.
9. Коржовська О. В. Часопростір «Слова о полку Ігоревім». *Вісник Житомирського державного університету*. 2008. Випуск 42. Філологічні науки. С. 225–229. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2929/1/49_42.pdf (дата звернення: 14.07.2023).
10. Костенко І., Халупа І. «Слово о полку Ігоревім» – літературний скарб України чи «русского мира»? Радіо «Свобода». 29.09.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/slovo-o-polku-ihorevim-i-ukrayina-rus/31481960.html> (дата звернення: 14.07.2023).
11. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Вид. 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. Київ : КЖД «Софія», 2012. 112 с.
12. Мозер М. Історія української мови. Київ, 2018. 30 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Michael_Moser/Istoriia_ukrainskoi_movy.pdf (дата звернення: 15.05.2003).
13. Мозер М. Причинки до історії української мови : монографія. Вид. 3-тє, перегл. і поправл. / за заг. ред. С. Вакуленка. Вінниця : Нова Книга, 2011. 848 с.
14. Мосенкіс Ю. До вивчення міфонів «Слова о полку Ігоревім». URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Mosenkis.pdf> (дата звернення: 14.07.2023).
15. Настенко-Капалет Л. Багатомовні кияни і «Слово о полку Ігоревім» (з його троянами, дивами, папосами, зегзицею та салтанами). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Вип. XIX–XX. Дрогобич : Коло, 2017. С. 80–94.
16. Німчук В. «Слово о полку Ігоревім» і народна мова. *Мовознавство*. 1967. №4. С. 79–81; 1968. № 1. С. 36–40; 1971. № 3. С. 13–20.
17. Німчук В. Початки літературних мов Київської Русі. *Мовознавство*. 1982. № 2. С. 21–32.
18. Німчук В. Лексика й фразеологія «Слова о полку Ігоревім» із погляду сучасної діалектології. *Мовознавство*. 1987. № 6. С. 24–31.

19. Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 3–14;
20. Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 3–12.
21. Німчук В. Християнство й українська мова. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 11–30.
22. Німчук В.В. Літературні мови Київської Русі. *Історія української культури*. Київ, 2001. Том 1. Розділ 9. Київська Русь. <http://litopys.org.ua/istkult/ikult02.htm> (дата звернення: 25.06.2023).
23. Німчук В. В. Нове про видатну вітчизняну писемну пам'ятку XII ст. О. Прицак. Коли і ким було написано „Слово о полку Ігоревім”. Київ : Обереги, 2008. 359 с. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 81–113.
24. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
25. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) «Слово про Ігорів похід» / упоряд., авт. передмови М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2005. 316 с.
26. Пѣснь о полку Игоревѣ, переведенная на украинское нарѣчіе Михайломъ Максимовичемъ. Кіевъ : Въ университетской типографіи, 1857. VIII, 47 с.
27. Пономаренко О. Жанрові ознаки дум та народнописенна символіка в «Слові о полку Ігоревім» і поезії Тараса Шевченка. *Світгляд*. 2019. № 6(44). С. 22–30.
28. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
29. Салевич П. Мотив «чудесного одягання в «Слові о полку Ігоревім». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Філологічні науки. Літературознавство. 8(333). 2016. С. 205–214.
30. Салевич П. Традиція, образ і мислення автора «Слова о полку Ігоревім». *Слово і час*. 2018. № 6. С. 50–59.
31. Склярєнко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». Київ : Довіра, 2003. 147 с.
32. Склярєнко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». *Мовознавство*. 2008. № 2–3. С. 3–12; 2009. № 3–4. С. 43–53; 2018. № 5. С. 3–9.
33. «Слово о плъку Игоревѣ» / підготовка дньорус. Тексту і примітки В. В. Німчука. Київ : Дніпро, 1977.
34. «Слово о полку Ігоревім»: давньоукраїнський епос чи підробка? URL: <http://humanitarka.com/2022/02/07/slovo-o-polku-igorevim-davnoukrayinskyj-eros-chy-pidrobka/> (дата звернення: 14.07.2023).
35. Ткач М. «Слово о полку Ігоревім»: графічна реконструкція, переклад, словник-довідник. Київ : Перун, 2008. 225 с.
36. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
37. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. 4-те вид. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. 212 с.
38. Фаріон І. Термін «руська мова» в діяхронії. Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова. 22.07.2017. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/termin-ruska-mova-v-diyahroniji/> (дата звернення: 24.05.2023).
39. Федорчук В. Як (не)варто уявляти Русь. *Україна модерна* : міжнародний інтелектуальний часопис. 28.01.2023. URL: <https://uamoderna.com/history/iak-ne-var-to-uvlyaty-rus/> (дата звернення: 14.07.2023).
40. Чапленко В. Мова «Слова о полку Ігореві». Вінніпег, 1950. 32 с.
41. Яценко Б. І ще про автентичність «Слова о полку Ігоревім». *Слово і час*. 2003. № 7. С. 30–34.

REFERENCES

1. Bilous P. (2009) I znovu pro te, khto i koly sotvoryv «Slovo o polku Ihorevim» [And again about who and when created the “Tale of Igor’s Campaign”]. *LitAksent : almanakh*. Vyp. 2. Kyiv : Tempora, 2009. S. 233–237 [in Ukrainian].
2. Bilous P. (2009) Rysy charivnoi kazky u «Slovi pro Ihoriv pokhid» [Features of a fairy tale in the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Visnyk Luhanskoho universytetu*. 2009. № 3. S. 6–11 [in Ukrainian].
3. Voitovych L. (2009) Kilka zauvah do novoi dyskusii navkolo «Slova o polku Ihorevim» [A few remarks on the new discussion around the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Fortetsia : zbirnyk zapovidnyka «Tustan»: na poshanu Mykhaila Rozhka*. Lviv : Kamula, 2009. Kn. 1. S. 40–56 [in Ukrainian].
4. Hordynskyi S. (1963) «Slovo o polku Ihorevi» i ukrainska narodna poeziia [“The Tale of Igor’s Campaign” and Ukrainian Folk Poetry] : vybrani problemy. Vinnipeg, 1963. 96 s. [in Ukrainian].
5. Horodnicha N. V. (2016) Rysy ornamentalnoho styliu v «Slovi pro Ihoriv pokhid» [Features of the ornamental style in the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. 2016. Vyp. IKh. S. 234–244 [in Ukrainian].
6. Hrushevskyi M. (1993) Istoriia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature] : v 6 t. 9 kn. / uporiad. V.V. Yaremenko ; pryvit. S.K. Rosovetskoho. Kyiv : Lybid, 1993. T. 2. 264 s. [in Ukrainian].
7. Hula V. (2019) Tse pytannia bezpeky. «Ruska» i «rosiiska» v perekladakh tserkov i ne lyshe [This is a matter of security. “Ruska” and “Russian” in the translations of churches and not only]. *Den*. 2019. № 28–29. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi-tse-pytannya-bezpeky> (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
8. Kalynets I. (1999) Studii nad «Slovom o polku Ihorevim» [Studies on the “Tale of Igor’s Campaign”]. Lviv : Misioner, 1999. 168 s. [in Ukrainian].
9. Korzhovska O. V. (2008) Chasoprostir “Slova o polku Ihorevim” [Time Space of the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu*. 2008. Vypusk 42. Filolohichni nauky. S. 225–229. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2929/1/49_42.pdf (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
10. Kostenko I., Khalupa I. (2021) «Slovo o polku Ihorevim» – literaturnyi skarb Ukrainy chy «russkoho myra»? [“The Tale of Igor’s Campaign” - a literary treasure of Ukraine or the “Russian world”?] *Radio «Svoboda»*. 29.09.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/slovo-o-polku-ihorevim-i-ukrayina-rus/31481960.html> (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
11. Kuzemska H. (2012) Yakoiu movoiu molyla davnia Ukraina: Pravyla ukrainskoi transliteratsii tserkovnoslovianskykh tekstiv [What language did ancient Ukraine pray in: Rules of Ukrainian transliteration of Church Slavonic texts]. Vyd. 2-he, doopratsovane i znachno dopovnene. Kyiv : KZhD “Sofia”, 2012. 112 s. [in Ukrainian].

12. Mozer M. (2018) *Istoriia ukrainskoi movy* [History of the Ukrainian language]. Kyiv, 2018. 30 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Michael_Moser/Istoriia_ukrainskoi_movy.pdf (data zvernennia: 15.05.2003) [in Ukrainian].
13. Mozer M. (2011) *Prychynky do istorii ukrainskoi movy* [Reasons for the history of the Ukrainian language] : monohrafiia. Vyd. 3-tie, perehl. i popravl. / za zah. red. S. Vakulenko. Vinnytsia : Nova Knyha, 2011. 848 s. [in Ukrainian].
14. Mosenkis Yu. (2013) *Do vyvchennia mifoniv «Slova o polku Ihorevim»* [To the study of the myths of the “Tale of Igor’s Campaign”]. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Mosenkis.pdf> (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
15. Nastenko-Kapalieta L. (2017) *Bahatomovni kyiany i «Slovo o polku Ihorevim»* (z yoho troianamy, dyvamy, paposamy, zehzytseiu ta saltanamy) [Multilingual Kyivans and the “Tale of Igor’s Campaign” (with its Trojans, miracles, papas, zegzitsa and saltans)]. *Drohobyttskyi kraieznachnyi zbirnyk* / red. kol. L. Tymoshenko (holov. red.), L. Vynar, L. Voitovych, H. Hmiterek ta in. Vyp. XIX–XX. Drohobych : Kolo, 2017. С. 80–94 [in Ukrainian].
16. Nimchuk V. (1967, 1968, 1971) «Slovo o polku Ihorevim» i narodna mova [“The Tale of Igor’s Campaign” and the vernacular]. *Movoznavstvo*. 1967. № 4. S. 79–81; 1968. № 1. S. 36–40; 1971. № 3. S. 13–20 [in Ukrainian].
17. Nimchuk V. (1982) *Pochatky literaturnykh mov Kyivskoi Rusi* [The beginnings of the literary languages of Kievan Rus]. *Movoznavstvo*. 1982. № 2. S. 21–32 [in Ukrainian].
18. Nimchuk V. (1987) *Leksyka y frazeolohiia «Slova o polku Ihorevim» iz pohliadu suchasnoi dialektolohii* [Lexicon and phraseology of the “Tale of Igor’s Campaign” from the point of view of modern dialectology]. *Movoznavstvo*. 1987. № 6. S. 24–31 [in Ukrainian].
19. Nimchuk V. (1997) *Periodyzatsiia yak napriamok doslidzhennia henezy ta istorii ukrainskoi movy* [Periodization as a direction of research on the genesis and history of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. 1997. № 6. S. 3–14 [in Ukrainian].
20. Nimchuk V. (1998) *Periodyzatsiia yak napriamok doslidzhennia henezy ta istorii ukrainskoi movy* [Periodization as a direction of research on the genesis and history of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. 1998. № 1. S. 3–12 [in Ukrainian].
21. Nimchuk V. (2001a) *Khrystyianstvo y ukrainska mova* [Christianity and the Ukrainian language]. *Ukrainska mova*. 2001. № 1. S. 11–30 [in Ukrainian].
22. Nimchuk V. V. (2001b) *Literaturni movy Kyivskoi Rusi* [Literary languages of Kievan Rus]. *Istoriia ukrainskoi kultury*. Kyiv, 2001. Tom 1. Rozdil 9. Kyivska Rus. <http://litopys.org.ua/istkult/ikult02.htm> (data zvernennia: 25.06.2023) [in Ukrainian].
23. Nimchuk V. V. (2008) *Nove pro vydatnu vitchyznianu pysemnu pamiatku XII st. O. Pritsak. Koly i kym bulo napysano «Slovo o polku Ihorevim»* [New about the outstanding national written monument of the twelfth century O. Pritsak. When and by whom was the Tale of Igor’s Campaign written?]. Kyiv : Oberehy, 2008. 359 s. *Ukrainska mova*. 2009. № 4. S. 81–113 [in Ukrainian].
24. Ohienko I. (Mytropolyt Ilarion) (2001) *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language] / uporiad., avt. ist.-biohr. narysu ta prymit. M. S. Tymoshyk. Kyiv : Nasha kultura i nauka, 2001. 440 s. [in Ukrainian].
25. Ohienko I. (Mytropolyt Ilarion) (2005) «Slovo pro Ihoriv pokhid» [“The Word about Igor’s Campaign”] / uporiad., avt. peredmovy M. S. Tymoshyk. Kyiv : Nasha kultura i nauka, 2005. 316 s. [in Ukrainian].
26. Pĭsn o polku Yhorevĭ, perevedennaia na ukraïnskoe narĭchie Mykhailomъ Maksymovychemъ (1857) [The Song of Igor’s Regiment, translated into Ukrainian by Mykhailo Maksymovych]. *Kiev : Vъ unyversytetskoi typohrafiy, 1857. VIII, 47 s.* [in Ukrainian].
27. Ponomarenko O. (2019) *Zhanrovi oznaky dum ta narodnopisenna symvolika v «Slovi o polku Ihorevim» i poezii Tarasa Shevchenka* [Genre features of dumas and folk song symbolism in the “Tale of Igor’s Campaign” and the poetry of Taras Shevchenko]. *Svitohliad*. 2019. № 6(44). S. 22–30 [in Ukrainian].
28. Rusanivskyi V. M. (2001) *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian Literary Language] : pidruchnyk. Kyiv : ArtEk, 2001. 392 s. [in Ukrainian].
29. Salevych P. (2016) *Motyv «chudesnoho odiahannia v «Slovi o polku Ihorevim»* [The motif of “miraculous dressing in the Tale of Igor’s Campaign”]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo*. 8(333). 2016. S. 205–214 [in Ukrainian].
30. Salevych P. (2018) *Tradyttsiia, obraz i myslennia avtora «Slova o polku Ihorevim»* [Tradition, Image and Thinking of the Author of the Tale of Igor’s Campaign]. *Slovo i chas*. 2018. № 6. S. 50–59 [in Ukrainian].
31. Skliarenko V. H. (2003) «Temni mistsia» v «Slovi o polku Ihorevim» [“Dark Places” in the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Kyiv : Dovira*, 2003. 147 s. [in Ukrainian].
32. Skliarenko V. H. (2008, 2009, 2018) «Temni mistsia» v «Slovi o polku Ihorevim» [“Dark Places” in the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Movoznavstvo*. 2008. № 2–3. S. 3–12; 2009. № 3–4. S. 43–53; 2018. № 5. S. 3–9 [in Ukrainian].
33. «Slovo o plĭku Yhorevĭ» (1977) [“The Tale of Igor’s Campaign”] / pidhotovka dvnorus. tekstu i prymitky V. V. Nimchuka. Kyiv : Dnipro, 1977 [in Ukrainian].
34. «Slovo o polku Ihorevim»: *davnoukrainskyi epos chy pidrobka?* (2022) [“The Tale of Igor’s Campaign: An Old Ukrainian Epic or a Fake?”] URL: <http://humanitarka.com/2022/02/07/slovo-o-polku-igorevim-davnoukrayinskyj-epos-chy-pidrobka/> (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
35. Tkach M. (2008) «Slovo o polku Ihorevim» : hrafichna rekonstruktsiia, pereklad, slovnyk-dovidnyk [“The Tale of Igor’s Campaign”: graphic reconstruction, translation, dictionary reference]. Kyiv : Perun, 2008. 225 s. [in Ukrainian].
36. *Ukrainska mova* [Ukrainian language] (2004) : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskyi V. M. (spivholova), Taranenko O. O. (spivholova), M. P. Ziabliuk ta in. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv : Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 2004. 824 s. [in Ukrainian].
37. Farion I. (2011) *Mova – krasa i syla: Suspilno-kreatyvna rol ukrainskoi movy v KhI – seredyni KhIkh st.* [Language is Beauty and Power: Social and Creative Role of the Ukrainian Language in the Eleventh - Mid-Nineteenth Centuries]. 4-te vyd. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2011. 212 s. [in Ukrainian].
38. Farion I. (2017) *Termin «ruska mova» v diiakhronii* [The term “Russian language” in the diachrony]. *Naukovo-ideolohichniy tsentr im. Dmytra Dontsova*. 22.07.2017. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/termin-ruska-mova-v-diyahroniji/> (data zvernennia: 24.05.2003) [in Ukrainian].
39. Fedorchuk V. (2023) *Yak (ne)varto uiavliaty Rus* [How (not) to imagine Russia]. *Ukraina moderna : mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 28.01.2023. URL: <https://uamoderna.com/history/iak-ne-varto-uiavliaty-rus/> (data zvernennia: 14.07.2023) [in Ukrainian].
40. Chaplenko V. (1950) *Mova «Slova o polku Ihorevi»* [The Tale of Igor’s Campaign]. Vinnipeg, 1950. 32 s. [in Ukrainian].
41. Iatsenko B. (2003) *I shche pro avtentychnist «Slova o polku Ihorevim»* [And more about the authenticity of the “Tale of Igor’s Campaign”]. *Slovo i chas*. 2003. № 7. S. 30–34 [in Ukrainian].